पठतु संस्कृतम्

शिक्षा

व्याकरणम्

शानच्-प्रत्ययः

शानच्-प्रत्यय: - पुल्लिङ्ग:

कार्यद्वयम्

बालक: मोदमान: दूरदर्शनं पश्यति

भिक्षुक: याचमान: उपविशति

शानच्-प्रत्यय: - स्त्रीलिङ्ग:

महिला वन्दमाना श्लोकं वदति

बालिका भाषमाणा गच्छति

शानच्-प्रत्यय: - नपुंसकलिङ्ग:

यानं शब्दं कुर्वाणम् अस्ति

मित्रं भाषमाणं पाठं पठति

शानच्-प्रत्ययः

कम्पते - कम्पमानः/ना/नम्
बाधते - बाधमानः/ना/नम्
याचते - याचमानः/ना/नम्

पु - राम शब्दवत्
स्त्री - लता शब्दवत्
न - फल शब्दवत्

सह्, सेव्, लभ्, दय्, क्षम्, भज्, वन्द्,भाष्, शिक्ष्, भिक्ष्, त्वर्, चेष्ट्, घट्, जृम्भ्, कम्प्, बाध्, ईह्, याच्, एध्, स्पन्द्, स्पर्ध्, लम्ब्, राज्,

शानच्-प्रत्यय:

तत्र **वन्दमानः** भक्तः एव श्रीकरः ।

आकाशे **प्रकाशमानः** चन्द्रः सर्वान् सन्तोषयति ।

कार्यक्रमे **भाषमाणः** सन्तोषः अद्य मम गृहम् आगच्छति

. **याचमानाः** भिक्षुकाः दैन्यं प्रदर्शयन्ति ।

लम्बमानं फलं बालकः गृहीतवान् ।

शोभमानानि भवनानि जनेषु आनन्दं जनयन्ति ।

कार्यम् **आरभमाणा** शीला देवं प्रार्थितवती ।

. **बाधमाना** शिरोवेदना शीघ्रं न निर्गच्छति ।

शानच्-प्रत्ययः

कम्पमानः /नम्	कम्पमानौ /ने	कम्पमानाः /नानि
कम्पमानम् /नम्	कम्पमानौ /ने	कम्पमानान् /नानि
कम्पमानेन	कम्पमानाभ्याम्	कम्पमानैः
कम्पमानाय	कम्पमानाभ्याम्	कम्पमानेभ्यः
कम्पमानात्	कम्पमानाभ्याम्	कम्पमानेभ्यः
कम्पमानस्य	कम्पमानयोः	कम्पमानानाम्
कम्पमाने	कम्पमानयोः	कम्पमानेषु

शानच्-प्रत्ययः

कम्पमाना	कम्पमाने	कम्पमानाः
कम्पमानाम्	कम्पमाने	कम्पमानाः
कम्पमानया	कम्पमानाभ्याम्	कम्पमानाभिः
कम्पमानायै	कम्पमानाभ्याम्	कम्पमानाभ्यः
कम्पमानायाः	कम्पमानाभ्याम्	कम्पमानाभ्यः
कम्पमानायाः	कम्पमानयोः	कम्पमानानाम्
कम्पमानायाम्	कम्पमानयोः	कम्पमानासु

शानच्-प्रत्यय:

चिनुते - चिन्वते, कुरुते - कुर्वते, भुङ्क्ते - भुञ्जते,
अधीते - अधीयते, प्रयुङ्क्ते - प्रयुञ्जते, तनुते - तन्वते,
क्रीणीते - क्रीणते, गृह्णीते - गृह्णते, जानीते - जानते,
विक्रीणीते - विक्रीणते, मनुते - मन्वते, शेते - शेरते (शयानः - शानजन्तरूपम्)

शानच्-प्रत्ययः

क्रीणीते – क्रीणते	क्रीण्+आनः	= क्रीणानः
गृह्णीते – गृह्णते	गृह्ण्+आनः	= गृह्णानः
जानीते – जानते	जान्+आनः	= जानानः
मनुते – मन्वते	मन्व्+आनः	= मन्वानः
शेते – शेरते	शय्+आनः	= शयानः

चिनुते – चिन्वते	चिन्व्+आनः	= चिन्वानः
कुरुते – कुर्वते	कुर्व्+आनः	= कुर्वाणः
भुङ्क्ते – भुञ्जते	भुञ्ज्+आनः	= भुञ्जानः
अधीते – अधीयते	अधीय्+आनः	= अधीयान
प्रयुङ्क्ते – प्रयुञ्जते	प्रयुञ्ज्+आनः	= प्रयुञ्जानः
तनुते – तन्वते	तन्व्+आनः	= तन्वानः

शानच्-प्रत्यय:

उदा - कम्पते - कम्पन्ते - कम्पमानः

१. याचते याचन्ते - याचमानः

२. जृम्भते जृम्भन्ते - जृम्भमाणः

३. शङ्कते शङ्कन्ते - शङ्कमानः

४. वेपते वेपन्ते – वेपमानः

५. डयते डयन्ते - डयमानः

शानच्-प्रत्यय:

६. कुरुते	कुर्वते - कुर्वाणः	.....
७. चिनुते	चिन्वते – चिन्वानः	.....
८. शेते	शेरते - शयानः	.....
९. तनुते	तन्वते - तन्वानः	.....
१०. विक्रीणीते	विक्रीणते - विक्रीणानः	.....

शानच्-प्रत्ययः

बहुवचनान्तरूपाणि लिखत ।

१. भजमाना भक्ता .....

२. रममाणं मित्रम् .....

३. शोभमानः विद्यालयः

४. विद्यमानः छात्रः .....

भजमानाः भक्ताः

रममाणानि मित्राणि

शोभामानाः विद्यालयाः

विद्यमानाः छात्राः

शानच्-प्रत्ययः

५. क्षममाणा माता	क्षममाणाः मातरः
६. गृह्णानः शिक्षकः	गृह्णानाः शिक्षकाः
७. जानानः अधिकारी	जानानाः अधिकारिणः
८. चिन्वाना सखी	चिन्वानाः सख्यः
९. कुर्वाणा कार्यकर्त्री	कुर्वाणाः कार्यकर्त्र्यः
१०. जायमानं सस्यम्	जायमानानि सस्यानि

शानच्-प्रत्ययः

शानजन्तरूपैः रिक्तस्थलानि पूरयत ।

उदा - लज्जमाना कन्या मौनम् आश्रितवती । (लज्जते)

१. कष्टानि ... सहमाना ... सा प्रबुद्धा जाता । (सहते)

२. .. त्वरमाणः .... विकासः उपनेत्रेण विना कार्यालयं गतवान् । (त्वरते)

३. जृम्भमाणः ..... वृद्धः काफीपानीयं पातुम् इच्छति । (जृम्भते)

४. धेनोः पादाः कम्पमानाः ..... सन्ति । (कम्पन्ते)

५. याचमानाः ..... भिक्षुक्यः देवालयस्य पुरतः उपविष्टवत्यः । (याचन्ते)

६. मोदमानं ..... मित्रं माम् आहूतवत् । (मोदते)

शानच्-प्रत्यय:

. उदाहरणानुगुणं वाक्यानि परिवर्तयत ।

उदा – सैनिकाः युध्यन्ते । पुत्रान् स्मरन्ति ।

युध्यमानाः सैनिकाः पुत्रान् स्मरन्ति ।

१. अर्चकः स्नानं कुरुते । स्तोत्राणि वदति ।

स्नानं **कुर्वाणः** अर्चकः, स्तोत्राणि वदति ।

२. अश्विनी वाक्यं प्रयुङ्क्ते । चित्राणि दर्शयति ।

वाक्यं **प्रयुञ्जाना** अश्विनी, चित्राणि दर्शयति ।

३. मित्रं शेते । स्वप्नालापं करोति ।

शयानं मित्रं, स्वप्नालापं करोति ।

४. छात्राः सम्यक् अधीयते । उत्तमान् अङ्कान् प्राप्नुवन्ति ।

सम्यक् **अधीयानाः** छात्राः, उत्तमान् अङ्कान् प्राप्नुवन्ति ।

शानच्-प्रत्ययः

५. ललनाः सुन्दरं भाषन्ते । जनान् आकर्षन्ति ।

सुन्दरं **भाषमाणाः** ललनाः, जनान् आकर्षयन्ति ।

६. कीटाः बाधन्ते । सस्यानि नाशयन्ति ।

बाधमानाः कीटाः, सस्यानि नाशयन्ति ।

७. राजकुमारः शोभते । सभां प्रविशति ।

शोभमानः राजकुमारः, सभां प्रविशति ।

८. संन्यासी स्पन्दते । परिहारं सूचयति ।

स्पन्दमानः संन्यासी, परिहारं सूचयति ।

सन्धिः

सन्धिः

1. जश्त्व-सन्धिः

क् ख् ग् घ् + स्वराः / मृदु-व्यञ्जनानि = ग्

च् छ् ज् झ् + स्वराः / मृदु-व्यञ्जनानि = ज्

ट् ठ् ड् ढ् + स्वराः / मृदु-व्यञ्जनानि = ड्

त् थ् द् ध् + स्वराः / मृदु-व्यञ्जनानि = द्

प् फ् ब् भ् + स्वराः / मृदु-व्यञ्जनानि = ब्

अच् + अन्तः = अजन्तः

पट् + आननः = षडाननः

2. श्चुत्व-सन्धिः

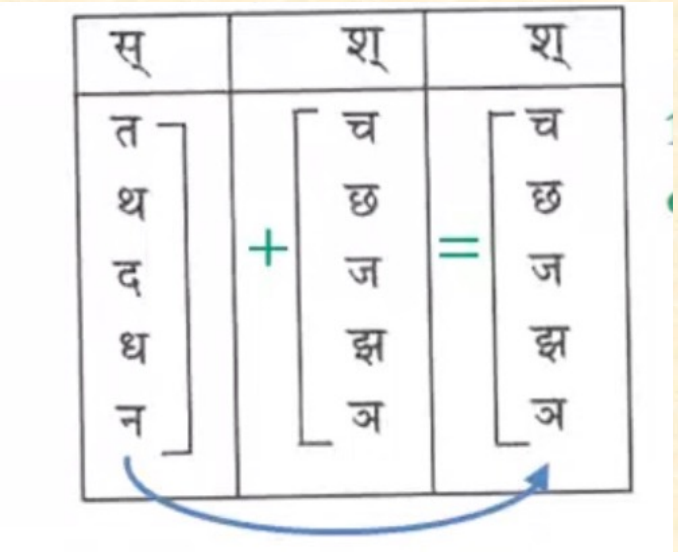

- शरत् + चन्द्रः = शरच्चन्द्रः

  कस् + चन = कश्चन

3. ष्टुत्व-सन्धिः

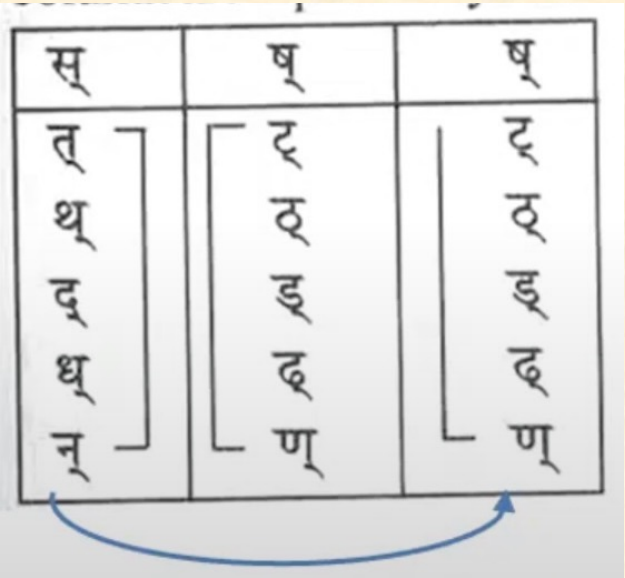

उत् + टङ्कनम् = उट्टङ्कनम्

धनुस् + टङ्कारः = धनुष्टङ्कारः

4. अनुस्वार-सन्धि:

पूर्वपदस्य अन्तिमाक्षरं "म्" (मकार:)

परपदस्य आदि-अक्षरं - स्वर:	परपदस्य आदि-अक्षरं - व्यञ्जनम्
म् (मकार:) एव	म् (मकार) स्थाने अनुस्वारः

रामम् आह्वयतु = रामम् आह्वयतु

रामम् पश्यतु = रामं पश्यतु

5. परसवर्ण-सन्धि:

पूर्वपदस्य अन्तिमाक्षरम् अनुस्वार:

परपदस्य आदि-अक्षरं - वर्गीय-व्यञ्जनम्	वर्गस्य-अनुनासिका

मुं + च: = मुञ्च:

मं + डनम् = मण्डनम्

पदान्ते अनुस्वार:

परपदस्य आदि-अक्षरं - लकार:

सं + लाप: = सँल्लाप:

पदान्ते त-वर्ग:

परपदस्य आदि-अक्षरं - लकार:

तत् + लय: = तल्लय:

पदान्ते अनुस्वार:

त्वं + करोषि = त्वङ्करोषि / त्वं करोषि

6. चर्त्व-सन्धि:

क् ख् च् छ् ट् ठ् त् थ् प् फ् श् ष् स्

क् ख् ग् घ्	+ कर्कश-व्यञ्जनानि	= क्
च् छ् ज् झ्	+ कर्कश-व्यञ्जनानि	= च्
ट् ठ् ड् ढ्	+ कर्कश-व्यञ्जनानि	= ट्
त् थ् द् ध्	+ कर्कश-व्यञ्जनानि	= त्
प् फ् ब् भ्	+ कर्कश-व्यञ्जनानि	= प्

षड् + सप्तति: = षट्सप्तति:

सकृद् + प्रतिज्ञ: = सकृत्प्रतिज्ञ:

7. अनुनासिक-सन्धिः

पूर्वपदस्य अन्तिमाक्षरम् वर्गीय-व्यञ्जनम्

परपदस्य आदि-अक्षरं - अनुनासिका	वर्गस्य-अनुनासिका

त्वत् + निवासः = त्वन्निवासः

दिक् + मूढः = दिङ्मूढः

8. ङमुडागम-सन्धि:

पूर्वपदस्य अन्तिमाक्षरम् ङ् ण् न्
तस्मात् पूर्वं ह्रस्व-स्वर:

परपदस्य आदि-अक्षरं - स्वर:	आगम ङ् ण् न्

सर्वस्मिन् + अपि = सर्वस्मिन्नपि
हसन् + आह = हसन्नाह
उदङ् + इह = उदङ्ङिह

9. पूर्वसवर्ण-सन्धिः - Optional

पूर्वपदस्य अन्तिमाक्षरम् - वर्गस्य तृतीय-अक्षरम्
ग् ज् ड् द् ब्

परपदस्य आदि-अक्षरं - हकारः	वर्गस्य चतुर्थ-अक्षरम्

वाग् + हरति = वाग्घरति
षड् + हयाः = षड्ढयाः
तद् + हितम् = तद्धितम्

10. छत्व-सन्धिः - Optional

पूर्वपदस्य अन्तिमाक्षरम् – वर्गस्य-प्रथमाक्षरम्
क् च् ट् त् प्

परपदस्य आदि-अक्षरं श् -> स्वरः ह् य् व् र् ल् वर्ग-पञ्चमः	छ्

वाक् + शस्त्रम् = वाक्छस्त्रम्
तत् + शीलम् = तच्छीलम् (श्चुत्व-सन्धिः)
गच्छत् + श्यालः = गच्छच्छ्यालः (श्चुत्व-सन्धिः)

10. छत्व-सन्धिः

गच्छत् + शङ्करः

गच्छच्शङ्करः (श्चुत्व-सन्धिः)

गच्छच्छङ्करः (छत्व-सन्धिः)

गच्छत् + श्यालः

गच्छच्श्यालः (श्चुत्व-सन्धिः)

गच्छच्छ्यालः (छत्व-सन्धिः)

10. छत्व-सन्धिः

गच्छत् + श्वानः

गच्छच्श्वानः (श्चुत्व-सन्धिः)

गच्छच्छ्वानः (छत्व-सन्धिः)

गच्छत् + श्रवणः

गच्छच्श्रवणः (श्चुत्व-सन्धिः)

गच्छच्छ्रवणः (छत्व-सन्धिः)

10. छत्व-सन्धि:

तद् + शिवः
तत् + शिवः (चर्त्व-सन्धि:)

तत् + शिवः
तच् + शिवः (श्चुत्व-सन्धि:)
तच्शिवः

तच् + शिवः
तच् + छिवः (छत्व-सन्धि:)
तच्छिवः

10. छत्व-सन्धि:

तत् + श्रुत्वा = तच्छ्रुत्वा

तत् + शीलम् = तच्छीलम्

बृहत् + शकटम् = बृहच्छकटम्

महत् + शस्त्रम् = महच्छस्त्रम्

अभवत् + शिवम् = अभवच्छिवम्

श्रीमत् + शरच्छन्द्रः = श्रीमच्छरच्छन्द्रः

10. छत्व-सन्धि:

पूर्वपदस्य अन्तिमाक्षरम् – वर्गस्य-प्रथमाक्षरम्
क् च् ट् त् प्

परपदस्य आदि-अक्षरं श् -> स्वर: ह् य् व् र् ल् वर्ग-पञ्चम:	छ्

तत् + श्रुत्वा	तच्छ्रुत्वा
तत् + शीलम्	तच्छीलम्
बृहत् + शकटम्	बृहच्छकटम्
महत् + शस्त्रम्	महच्छस्त्रम्
सत् + शीलम्	सच्छीलम्

10. छत्व-सन्धि:

पूर्वपदस्य अन्तिमाक्षरम् – वर्गस्य-प्रथमाक्षरम्
क् च् ट् त् प्

परपदस्य आदि-अक्षरं श् -> स्वर: ह् य् व् र् ल् वर्ग-पञ्चम:	छ्

तच्छिवः	तद् + शिवः
गच्छच्छ्यालः	गच्छत् + श्यालः
तच्छ्लोकः	तद् + श्लोकः
उच्छ्वासः	उत् + श्वासः
वाक्छस्त्रम्	वाक् + शस्त्रम्

10. छत्व-सन्धिः - Optional

पूर्वपदस्य अन्तिमाक्षरम् – वर्गस्य-प्रथमाक्षरम्
क् च् ट् त् प्

परपदस्य आदि-अक्षरं श् -> स्वरः ह् य् व् र् ल् वर्ग-पञ्चमः	छ्

वाक् + शस्त्रम् = वाक्छस्त्रम्
तत् + शीलम् = तच्छीलम् (श्चुत्व-सन्धिः)
गच्छत् + श्यालः = गच्छच्छ्यालः (श्चुत्व-सन्धिः)